

OSMANLI
EKONOMİSİNE
DAİR KONUŞMALAR
-I-

Mehmet Genç - Erol Özvar

YAYIN NU: 1610
KÜLTÜR SERİSİ: 916

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-605-155-380-1

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®

İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Konuşmaların Deşifresi: Selçuk Karakılıç

Kapak Tasarımı: Mahmut Doğan

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: İmak Ofset Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti.
Akçaburgaz Mah. 137. Sok.No: 12 Esenyurt / İstanbul / TÜRKİYE
Sertifika Numarası: 45523 Tel: (0212) 444 62 18

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İÇİNDEKİLER

Ön söz / 7

KONUŞMALAR

1

Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya ve İslam Tarihi İçindeki Yeri / 21

•

2

Osmanlı İmparatorluğu'nun Uzun Vadeli Mali Performansı / 32

•

3

Osmanlı Devleti'nin Mali Kapasitesi ve Savaşlar / 42

•

4

Osmanlıların Ticarete Dair Tutumları / 53

•

5

Osmanlı Devleti'nde Sermaye Birikimi / 64

•

6

Osmanlı Bürokrasisi / 73

•

7

Osmanlı İmparatorluğu'nda Para / 83

•

8

Osmanlılarda Para ve Devlet Finansmanı / 96

•

9

Osmanlı Devleti'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma / 107

•

10	
Osmanlıların Avrupalı Devletlere Verdiği Kapitülasyonlar / 118	
•	
11	
Osmanlı Denizciliği / 132	
•	
12	
İktisat Tarihinde Sanayi Devrimi / 161	
•	
13	
Osmanlılar ve Sanayi Devrimi / 170	
•	
14	
Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Sanayileşmesi / 181	
•	
15	
Osmanlılarda Vakıf Müessesesi / 191	
•	
16	
İslam ve Osmanlı Tatbikatında Vakıflar / 205	
•	
17	
Osmanlı Tarihi Araştırmalarının Halihazırdaki Durumu / 219	

ÖN SÖZ

Osmanlı ekonomisi kurum, kuruluş ve tatbikatı ile, modern Türkiye'nin geçmişten tevarüs ettiği iktisadi mirastır. Bu miras, aslında sadece modern Türkiye'nin değil, fakat bugün geniş bir coğrafyanın ekonomik tecrübesine zenginlik katacak bir birikimi temsil eder. İlk cildini okuyacağınız bu eser işte bu mirasın anlaşılması için yıllar süren bir girişimin neticesinde ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Ekonomisine Dair Konuşmalar ismini taşıyan bu eser, Mehmet Genç ile Erol Özvar'ın umuma açık yaptıkları konuşmalardan, soru-cevaplardan meydana gelmektedir. Soruları Erol Özvar yöneltmiş cevapları ise Mehmet Genç vermiştir. Konuşmalar, Mehmet Genç'in hayatını anlatmak, hikâye etmek üzere hazırlanmış bir biyografik söyleşiler bütünü değildir. Fakat, ömrünün 60 yılını Osmanlı arşivlerinde geçirmiş bir ilim insanının Osmanlıların iktisadi hayata bakışlarını, yapıp ettiklerini ve müesseselerini nasıl anladığını ortaya koymak üzere hazırlanmıştır.

Bu eserde okuyacağınız konuşmalar daha ziyade Osmanlı ekonomisini muhtelif veçhelerden ele alır. Nüfus, iç ve dış ticaret, iktisadi kurumlar, mülkiyet, maliye, borçlanma, toplum, para, vakıf, ziraat, sanayi, madencilik, esnaf ve hukuk gibi tematik meseleler üzerinde durur. Bunlarla birlikte yüzyıllar itibarıyla Osmanlıların inşa ettikleri iktisadi sistemin kuruluşu, işleyişi, dış ve iç dinamiklerle geçirdiği değişimler de konuşmalarda değinilen temel sorular arasında yer alır. Bu nedenle, bu cilt ve diğer ciltlerde yapılan tahlillerde bir kronoloji endişesi dikkat çekecektir. Bir yandan bir mesele tartışılırken diğer yandan o meselenin zaman içindeki değişimi üzerinde değerlendirmelerin yapıldığı görülecektir. Konuşmalarda dikkat çekici bir başka hususiyet, konuların el verdiği ölçüde mukayeseli bakış açısının tatbik edilmiş olmasıdır. Söz gelişi, Osmanlı maliyesini ele alırken İslam ve

Avrupa mali gelenekleri üzerinde durulmuş, aralarındaki farklar ve benzerlikler dönemleriyle birlikte vurgulanmıştır. Konuşmaların başlıklarına göz gezdirildiğinde ekonomik konuların dışına da çıktığımız görülecektir. Osmanlı siyasi kültürü, diplomasi tarihi, bürokrasi ve hukuk hakkında konuştuğumuz konuların gerektirdiği ölçüde değerlendirmelerde bulunduğumuz fark edilecektir.

Osmanlı ekonomisi üzerine yaptığımız konuşmalar, bazen ikili olmaktan çıktı, ele aldığımız konulara göre meslektaşlarımızı davet ederek üçlü bir sohbet haline geldi. Konuşmalar renklendi, ele aldığımız konular derinlik kazandı. Davetimizi kırmayarak konuşmalarımıza Murat Çizakça, Şevket Pamuk, İdris Bostan, Ahmet Tabakoğlu ve Tahsin Özcan katıldı. Her birine şükran borçluyuz.

Osmanlı ekonomisi üzerine konuşmalar, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı ve Kültür A.Ş. tarafından tertiplenen kültür programları çerçevesinde Tanık Zafer Tunaya Kültür Merkezi'nde herkese açık bir sohbet toplantısı biçiminde 12 Mayıs 2006 tarihinde başladı ve üç yıl devam etti. Mehmet Genç ile iktisat tarihi üzerine yapılan konuşmalar TRT 2 kanalında bir televizyon programı dahilinde 2008 ve 2009 yılında daha geniş bir izleyici kitlesine ulaştı.

Konuşmalar her hafta veya her iki haftada bir sürerken kayıt altına alınmıştı. Daha uzun bir müddet geçmeden izleyicilerden konuşmaların çözülerek bir kitap haline getirilme talep ve teklifleriyle karşılaşmıştık. Makul olan bu talebi yerine getirmek bir on yılı aldı. Ötügen Yayınları bütün kayıtların çözümünü yaptırdı ve birkaç cilt halinde neşredilecek olan bu konuşmaların basımını üstlendi.

Bu eserin -bir diyalog halinde esasında konuşmalardan ibaret olduğundan-, konuşma üslubuna pek dokunulmamış, o şekilde muhafaza edilmiştir. Her bir başlık altında okuyacaklarınız bir veya birkaç oturumda tamamlanmış konuşmalardan meydana gelmektedir. Konuşmaların başlıkları, konuşmalara başlarken izleyicilerimizle çoğu kere paylaştığımız başlıklar olup o halleriyle bırakılmıştır.

Bu eserin vücuda gelişinde birçok kimsenin desteği oldu. Başta Osmanlı ekonomi tarihiyle ilgilenen araştırmacılar ile meslektaşlarımız konuşmaların kitap halinde neşri için bizleri teşvik ettiler. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, Kültür A.Ş. ve TRT'den 2012 yılında kayıtları temin ettik. Kurumlarımıza teşekkür ederiz.

Ötüken Yayınları'nın bu konuşmaları neşretmek için büyük gayretleri oldu. Şükran borcumuz çok.

Konuşmalarımızla okurları baş başa bırakmadan önce Mehmet Genç ile birlikte 2006 yılında gerçekleştirdiğimiz ilk konuşmada kendi akademik serüvenine dair yaptığı muhtasar konuşmayı kısa bir otobiyografik not olarak buraya derç ederiz.

Mehmet Genç

Erol Özvar

İstanbul, 2020

Ne yapmak istedim?

Tarih formasyonu olanlar kızmasınlar, çok kolay değildir. Onlar Osmanlı tarihini anlamakta zorluk çekerler. Mutlaka bir veya iki sosyal bilimin desteğini alması lazım o tarihi iyi analitik bir şekilde anlayabilmek için. Sosyal bilimlerden gelen tarihçiler var. Erol Bey de [Özvar] onlardan biri. Fakat Erol Bey'den başka sosyal bilimden gelip de Osmanlı kaynaklarını rahatlıkla okuyabilen inceleyebilen çok az insan var. İsim söylemeyeceğim, iktisat tarihinde sosyal tarihte çok değerli alimlerimiz vardır. Onlar arşive böyle uzaktan bakarlar. Biraz eski yazıyı öğrenirler ama bir iki belgeyi ancak bir haftada okuyabilirler. Buna karşılık bu başka bakımlardan çok yetenekli, akıllı, zeki Türklerin yapmadığını orta zekâ düzeyinde Avrupalı, Amerikalı tarihçiler yapıyorlar. Giriyorlar arşive ve öğreniyorlar. Bunu çok yakından gözlemediğim bir olgu olarak söylüyorum, demek ki o perde devam ediyor. Yani soğuk bırakan bir ilişki var.

Neticede Mayıs 1966'da bütün Batılı kaynakların bana öğrettiklerinin Osmanlı'nın ekonomisini (Osmanlı'nın yalnızca ekonomisini, başka taraflarını öğrenmeye hiçbir şekilde yetmez) anlamaya yetmediğini gördüm ve arşive girdim. O sıralarda ben seyahatnameleri, yabancı literatürü bulmak için on kadar kütüphanede çalışmışım. Kütüphanelerimizi size anlatayım. Kütüphaneye girdiğinizde memurun mutlaka abus bir çehre ile "yine bir Allah'ın belası geldi, bakalım ne yapacak, ne isteyecek" tarzındaki bakışları yüzünden okunur. Kataloglara bakarız üç-beş kitap tespit ederiz. Bir tane fiş doldurur veririz. O kitap gelir, bir daha isteriz o da gelir, ama öyle yavaş ve sallanarak ki, üçüncüsünü yazmaya cesaretin kırılır. Ama ne çare ihtiyaç var, kitap lazım, üçüncüsünü de yazarız. Kütüphaneci "Yoo, Bu ikisini oku, ondan sonra" der. İstisnasız bütün kütüphaneler böyleydi.

Arşive girdim, bambaşka bir iklimdeydi. Osmanlı dünyasından bir bahçe. Müdürü, muavini, müstahdemi vefat edenlerine Allah rahmet eylesin, hepsi bu kütüphane atmosferinden tamamen uzak, son derece anlayışlı kişilerdi. Bu iklimi daha sonra Amerika'daki kütüphanelerde de gördüm, gidenleriniz bilir. Oraya gider gitmez bir kart çıkarırlar. Serbestçe girip çıkarsınız. Kütüphanecinin “bir insan geldi ve şimdi işimi yapma fırsatı buluyorum” diye gözleri parlar. Etrafınızda pervane olur. Yüz kitap istesenez yüzünü de getirir. Ayrıca bilirler de keratalar; “sizin konu ile ilgili şu kitaplar da var, ayrıca şu eserler de var ama onlar bizde yok. Eğer kalacaksanız biz onları Şikago'dan Kaliforniya'dan getirtiriz” de derler. Bizim arşiv bu tipteydi. Son derece anlayışlı, yardım etmek için çırpınan insanlardı.

İlk çalışmamı “Malikane” arşive girdikten yedi sene sonra, 1966'da girdim, 1973'te yaptım. Çalışma esnasında askere gittim. 15 günlük rapor-izin aldım. Bir seminere tebliğ hazırlıyordum. Bir ayda olması mümkün değil. Çok sayıda defter lazım. Şimdi bile vermezler o kadar defteri. Bir Zührab Efendi vardı, bana bir günde otuz belge ve defter getirirdi. Daha istersen getirebilirlerdi. Müthiş anlayışla yardım için düzenlenmiş bir muhit vardı.

Küçük bir verdi, çalışan araştırmacıların sayısı da 15-20'yi bulmazdı. Çoğu yabancıları o zamanlar. Amerikalılar birinciydi, onlardan sonra Fransız ve Almanlar vardı. İngilizlerden bir tek Caroline Finkel vardı. Onun dışında İngilizler artık çekilmişlerdi arşivden zannedirim. 1966'dan 80'lere kadar arşive gelenlerin çoğu yabancı idi. Belki de yarıdan biraz fazla. Bunların da çoğu Amerikalı idi. Şimdi değişti, Amerikalılar tek tük, çoğu da Amerika'da çalışan Türkler, artık Japonlar var. Salonda her zaman iki-üç Japon var. Tokyo'daki İslam Medeniyeti Araştırma Merkezi'nden devamlı tez yapmak üzere gönderiliyorlar.

Arşive niçin girmek istedim? Osmanlılar çağdaşı olan Batı dünyasından meydana gelen değişimler karşısında ne yaptılar? Özellikle modern iktisadi dönüşüm karşısındaki tavırları ne oldu? Osmanlı ekonomisinin 20. yüzyıl başlarında Batıdaki gibi gelişkin bir ekonomi olmadığı muhakkaktı. Bu nasıl oldu da çok yakın oldukları Avrupa ile her türlü

ilişkilerine rağmen oradaki değişmelerden nasibini almadı. Bunun için Osmanlı sanayii üzerine araştırma yapmak istedim. Batıda modern iktisadi dönüşüm, Sanayi Devrimi ile başladı ve oradan bütün dünyaya yayıldı. Osmanlılar bu devrim karşısında neler yaptılar? Osmanlı sanayii nasıl değişti; yok mu oldu, uyum mu sağladı? Bunları araştırmak üzere yabancı kaynaklardan topladığım bilgiler bana yetmedi. Bunlardan 18-19. yüzyıl Osmanlı sanayii ve ekonomisinin değişimlerini ve dönemler arası farkları ortaya koyacak nicel şeyler ortaya çıkmadı. Bunları Osmanlı belgelerinden bulmaktan başka bir ümidim kalmadı. Ondan sonra arşive girdim. Basılı kitaplardaki Osmanlıcaları okuyordum ama belgelerden korkuyordum. El yazısı, üstelik siyakat ve divani türlerinin şöhreti var zorlukları yüzünden. Fakat başlangıçta arşivde çok iyi memurlar vardı. Ziya Esrek (herhalde rahmetli olmuştur) son derece iyi okuyordu ve çok yardım ediyordu. Üç kelimedenden birini okuyamadığımız oluyordu ve ona gösteriyorduk. Fakat çok hızlı bir şekilde öğrenmek mümkün oldu. Burada Fehmi Bey var [Yılmaz], o da birkaç sene içinde her belgeyi okuyabilir hale geldi. Şimdi Fehmi Bey zannetmesin ki kendisi çok yetenekli olduğu için (şüphesiz orası öyle) böyle oldu. Fakat Osmanlı kâtipleri çok önemli adamlar, yaptıkları işe çok ciddi şekilde önem verdiklerini ve bu işi iyi bildiklerini bu belgeleri okurken anlıyorsunuz. Diyelim bir kelimeyi okuyamadınız; o kelimedede ne vardır, bir kâf, bir vâv, bir de mim vardır. Garip bir şekilde yazılmıştır ve acemi olduğunuzdan okuyamıyorsunuz. Bir kere okuduğunuzda o hiç mim'e benzemeyen mim'i başka yerlerde de aynı şekilde yaptığını görürsünüz. Bir iki kelimeyi okuduktan sonra çorap sökücü gibi izlemek son derece kolay. Matbaayı neden almadıklarını o defterlerdeki yazıların intizamına baktığı zaman insan anlıyor. Estetik bir zevkle yazıyorlar. Ayrıca dili çok iyi kullanan kâtipleri var. Bir vesile ile bahsetmiştim, biliyorsunuz Osmanlı cümlesi bitmiyor. Nokta virgöl hak getire, iş başlar, bitince de nokta koymaz bittiği belli oluyor zaten diye düşünürler. O uzun cümlelere nasıl kumanda edebildiklerini merak ettim. İstedığımız belgeler arasında hepsi son nüsha değil, kenarları kırmızıyla çizilmiş müsveddeler de geliyor. O düzeltme nüshalarının tam müsveddesine baktım, çizilmiş olanları ki orada bir yanlış mı vardı ki düzelttiler. Kırk yıl oldu bu müs-

veddelerde hiç gramer hatası görmedim ben. Asıllarında zaten yok.

Ben çok çeşitli sosyal bilimden gelen biraz teorik, biraz hipotezlerle bir tarih çalışması yaptım. İlk hipotezim; Osmanlı Devleti, merkezi büyük bir devlettir. Bu devlet vergisiz yaşamaz, herkesten vergi almıştır. Benim araştırdığım sanayiden de vergi almıştır. Bulma ihtimali yüksektir diye arşive girdim. Hakikaten kayıtları buldum, merkezi devlet gayet muntazam cilt cilt defter tutmuş ve Basra'dan Budapeşte'ye kadar her köyün, her kasabanın, geçidin kayıtları var ve vergiler onlardadır. Bu benim yaptığım ilk hipotezdir ve doğrulanan tek hipotezdir. Ondan sonraki hipotezlerin hepsi yanlış çıktı. Bulduk verileri ve ondan sonra tamam dedik. Mesela en çok bulunan seri işitmişsinizdir; *Başmuhasabe*. En önemli maliye bürosudur ve orada imparatorluğun kenar eyaletleri yer alır. Yumurtanın beyazı ve kabuğu gibi. Bütün kenar eyaletleri Girit, Mora, Bosna, Belgrad, Eflak, Buğdan, Kırım, Trabzon, Erzurum, oradan aşağıya Suriye, Bağdad, Basra ve Kıbrıs, Mısır'la kapanır. Başmuhasabe bu bölgeleri alır. Tokat'ta dahildir, mesela Tokat'ın meşhur basmahane, boyahane ve çok gelişkin dokuma sanayii vardır. Baş muhasabenin birkaç önemli vergi kaynağı. Tokat Voyvodalığı bölümündeki Başmuhasabe defterinin büyüklüğü 500 büyük boy sayfa. Tokat nerede mesela diyelim 186. sayfadadır. 1700 senesine ait bu defterden 50 sene sonraki defteri alın, yine 186. sayfada görürsünüz. Aynı sistem içinde 200 yıllık seriler var, kolaylıkla buluyorsunuz.

Ondan sonra başıma geleni belki okuyanız vardır. Bu rakamların hepsinde aynı olduğunu gördüm. 1700'de neyse 1750'de de Tokat Basmahanesi'nden 10.000 kuruş vergi alındığını gördüm. 1700'de 10.000, 1750'de 10.000, 1800'de 10.000, 1850'de de 10.000 kuruş. Halbuki 1700'den 1850'ye yirmi misli enflasyon var. Bire yirmi olması yani 200.000 kuruş olması lazım. Bunları anlayınca kadar akla kararı seçtim. Bunları kaydediyorsunuz ve hiç böyle bir şey beklemiyorsunuz. Bütün rakamlar dökülsün ondan sonra analiz yapmak ve dalgalanmaları göstermek istiyorsunuz. Hangisi büyüyor, hangisi değişmeden kalıyor. Ama bunlar ölü adamın elektrosu gibi dümdüz gidiyor. Benim hayatımı kaydıran gözlem bu oldu. Bunu düzeltmek için işimi bıraktım. Bu rakamlardan Osmanlı endüstrisindeki değişmeleri inceleyecek ve

tez yapacaktım. Burada bir deprem fıkrası vardır. Ben bunu yaşadım. *Pasifiklerde müthiş bir deprem olmuş. Muhabir gazetesindeki editörüne olayı anlatıyor. -Caddeler yarılmış, alevler aralardan fıskırıyor, insanlar enkaz altında ve müthiş bir kaos var. Üstelik Tanrı da bir dağın tepesine oturmuş bunu seyrediyor. Editörden hemen bir cevap geliyor. - Depremi falan bırak, hemen Tanrı ile bir mülakat yap, mümkünse bir de fotoğrafini gönder.* Benim yaptığımda bunun gibi, hemen tezi bıraktım ve Tanrı ile röportaj yapmaya karar verdim.

Osmanlı bürokratları delirdi mi, niçin böyle rakamları aynen bırakıyorlar, yazıp duruyorlar? Bunu sormamızın sebebi de gene Osmanlı bürokratları. Çünkü birkaç sene onları inceledikten sonra anladım ki son derece akıllı, yetenekli ve işlerini mükemmel yapan profesyoneller. 70 yaşımı geçmiş bulunuyorum. Türkiye’de işini mükemmel yapan çok az insan gördüm. Ama bu belgeleri incelediğim zaman işini en iyi yapan insanların bu belgeleri meydana getirdiğini gördüm. Bunların bir bildiği, iki yüz sene değişmeyen rakamları yazmanın bir sebebi olmalıydı. Beş-on sene sonunda bu durumu çözmek mümkün oldu. Aptallıktan değil, çok akıllı şeyler yaptıkları için böyle kayıtlar tuttıkları ortaya çıktı.

Prof. Dr. Ömer Lutfi Barkan, ben yanına asistan olduğumda artık arşive gitmiyordu. Ama Barkan’ın emrinde bir enstitü vardı ve tüm fotokopiler oraya geliyordu. Arşive gitmesine gerek yoktu. Burada tarih çalışması yapanlar için önemli olabilir; Hoca’nın söylediği bir sözü aktarayım. Dedi ki “Fotokopileri alıyorum ama yetmiyor. Arşive gitmek istiyorum ama gidemiyorum. Bir kere koptu mu insan bir daha zor geliyor...” Onun için ben haftada bir gün, yarım gün, bir saat de olsa arşive giderim.

Osmanlı Arşivi halen büyümekte, genişlemekte olan bir arşiv. Devamlı yeni kaynaklar fonlar ortaya çıkıyor, tasnifi devam ediyor. İlk başladığım zamanlarda arşiv çok küçük bir yerdi. Osmanlı belgelerinin çok küçük bir bölümü tasnif edilmişti ve onlar araştırmacılara sunuluyordu. Sonra arşive devlet müdahale etti. Devlet, arşivin farkına vardı rahmetli Özal zamanında. Bu da çok hayırlı bir şey oldu. Onun da sebebi tabii ki bu giderek yoğunlaşan Ermeni meselesi. Arşivin bütün dünyaya açılması, bütün fonlarının bir an evvel tasnifi ve kullanılması için bunu

yaptılar. Aşağı yukarı yirmi yıl oldu. 1985'te başladılar, o tarihten bugüne muazzam yeni kaynaklar ortaya çıktı. İlk başladığım zamanlarda bunlar olsaydı çalışmalar çok daha hızlı olurdu. Benim özellikle iktisat tarihi için önemli olan kaynakları Osmanlı kâtipleri ciddiye alıp yazmışlar, ama sonrakiler onları bir kenara atmışlar. Daha çok önem verdikleri siyasi nitelikteki belgeler. 1985'ten sonra bu tür belgeler tasnif ediliyor ve Osmanlı iktisadi ve sosyal tarihi hakkında yeni ufuklar açılıyor.

Osmanlı Arşivi aslında Babıali'nin arşivi. Bir de Topkapı Sarayı Arşivi var. Padişahın ve ofisinin ilgilendiği, meydana getirdiği veya talep ettiği belgelerden oluşuyor. Onların bir özelliği de, çoğu padişaha sunulan belgeler olduğu için gayet okunaklı, çok düzgün yazılmalarıdır. Padişah okuma-yazma bilmediği için değil, çok büyük, baş bürokrat olduğu için. Biliyorsunuz Yeniçeri Ocağı'nın bir numaralı yeniçerisidir. Bürokrasinin de en çok çalışan memuru gibidir. Padişah sabahtan akşama kadar okur yazar. Onun için okunaklı olsun diye düzgün belgeler gönderilmiştir. Saray arşivinde az sayıda ama son derece önemli belgeler vardır. Ben Başbakanlık Arşivi'ne geldiğim sıralarda, aynı zamanda Topkapı Sarayı'na da gidiyordum. O zamanlar aynı BOA gibi açıktı, serbestti, kütüphane ve arşiv görevlileri yardım ediyorlardı. Fakat sonra arşiv görevlileri biraz evvel bahsettiğim kütüphane görevlileri gibi oldu. Kütüphanelerin mantığı şudur: Kitapları mümkün olduğu kadar kimseye vermeden kirlenmeden yerinde muhafaza etmek. Bu *Hoca'nın peynir kavanozunu yalamak* gibi bir iş. Topkapı Sarayı Arşivi de bu tip oldu. Bu arşivin fikri, belgeleri saklayarak korumaktır. Belgeleri korumak tabii ki önemlidir, ama bu belgenin kullanılmasını sağlamak için önemlidir. Siz onu gizlerseniz, kilit üstüne kilit koyarsanız, onlar kıyamete kadar kapalı kalacaksa, kimse o belgeleri okuyamayacaksa, yakın gitsin. Topkapı Sarayı Arşivi maalesef bu durumda. Arşivine giremezsiniz, izin isteyeceksiniz. Orada birkaç memurun aklına göre buna izin vermiyorlar derler. Diyelim ki verdiler, verilenler anlatıyor, bana vermedikleri için bilemiyorum. Bir belge veriyor mesela, diğerini konu harici diye veriyor. Gerçi o kanunda birileri yazmış başvuru konusu neyse onunla ilgili belgeleri görebilirler. Ama o maddeyi BOA da uygulamıyorlar. Çünkü araştırmacıdan daha iyi o belgenin adamı ilgilendirip ilgilendirmediklerini

kim bilebilir. Topkapı’da diyor ki “bu belge seni ilgilendirmez, senin konuna girmez.” Yahu etme eyleme benim konum şöyledir, şöyle bir tarafı da vardır gibi her belge için bir rapor vereceksiniz. Arşiv memurunu ikna edeceksiniz, o da size belgeyi verecek. Topkapı Sarayı fiilen araştırmaya kapanmış durumdadır. Ama Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Türkiye’nin yüz akı bir kurumudur. Enternasyonal Osmanlı araştırmacıları geliyorlar ve çok rahat bir çalışma ortamı buluyorlar, hatta Avrupa ve Amerika’dan daha rahat bir ortam buluyorlar. Bu da Türkiye lehinde bir tanıtma faaliyetidir.

Başbakanlık Arşivi’nin çok önemli yayınları da var. Mesela *Mühimme Defterleri* var ki Osmanlı Divanı’nın, en yüksek Osmanlı organının kararlarını içeren, 1540’lardan 1900’lere kadar 266 ciltlik son derece önemli bir seridir. Bu seriden 8-9 cildi yayınlandı. Fakat bunlar Avrupa’da 19. yüzyılda tamamlanmış olan faaliyetlerdir. Osmanlı tarihi, dünya tarihinin hala kara deliğidir. Bu seriler çok daha evvel, çok daha düzgün yayınlanmalıydı. Eskiden de zor değildi, yapılabilirdi, ama eskiler yapmadılar. Şimdi yapıyorlar, bilgisayara da geçiriyorlar.

Benim çalışmaya başladığım 60’larda sadece tez yapan insanlar geliyorlardı ve az sayıdaydı. Hiçbir zaman on kişiyi geçmiyordu. Bunların altı-yedisi de yabancıydı. Araştırma salonunda kahve, sigara içilirdi. Bir tarafta belgeler var, kahveler gelir, sigaralar da yakılırdı. Müteveffa Gu-boğlu, Gağavuz Türkü, Romen alimi bir gün kahveyi belgeye döktü. Ondan sonra kahve yasaklandı. Daha sonra bütün dünyadaki sigara yasağı arşive de girdi. Şimdiler de yazları araştırma salonunda çalışanların sayısı seksen kişiyi buluyor. Çoğu da Türk’tür. Yabancı az, onların çoğu da Japon. Çok büyük çalışmalar da yapılıyor. Fakat Osmanlı Tarihi’ni tanıyor muyuz diye sorarsak başlangıçtayız diyorum. Son zamanlardaki çok sayıda tezin içinde yenilik içerenler az. Daha çok düşünen, daha çok analiz eden zihinlere ihtiyaç var. Arşivde belge çok, onlardan bazılarını seçip de onları dizip, bir tez yapmak kolay bir şey değil. Şimdiki tezlerin bu düzeyi aşanları az, onların çoğalmasa lazım.

Araştırmaya arşive girmekle başlayanlar vardır. Arşivi okuyarak ilim yapmanın imkânı yok. İnsan daha evvel ne yapacaksa ilmini öğrenmiş olmalı. Arşiv bir okyanustur. Okyanusun hangi kaynağını nasıl kullana-

çağınızı bilmek lazımdır. Bir teorik formasyon şarttır. Artık klasik *deskriptif* tarihten biraz çıkılıyor bütün dünyada. Tarih sosyal bilimler grubu içinde yer alıyor, mutlaka sosyal bilimlerden bir ikisine dayanmak, onunla yakın ilişki içinde olmak lazım. Tarihçinin kafasında teorik bir şey olmalı, tasavvur olmalı, problem olmalı, bu problem nasıl araştırılır, onu bilmeli, seçmeyi bilmeli, yoksa arşiv müthiş bir umman. Dışarıdan hipotezler kurulmalı, arşiv belgelerinde bulunup çıkarılmazsa yeni hipotezlere geçilmeli, incelediği belgelerle teorik düşünce arasında sürekli geliş gidişler olmalı. Zihnini o belgelere dayanarak islah etmeli.

Türkiye’de bir-iki sosyal bilimle ilgisi olanlar, bunlarla formasyonunu tamamlayanlar, klasik tarih formasyonu olanlardan kendini geliştirenler dışında aynı şeyleri tekrar ediyor. Kötü tarih yapanların bir mantığını bulmak zor. Birkaç belgeyi transkribe ediyor, onları kitap halinde yayınlıyor. Bunlar gerçi zararlı şeyler değil, bir belge yayını niteliğini taşıdııkça şüphesiz değerlidir. Ama bu nedir, pösteği saymak gibi bir şeydir. Onların arasından yeni bir tasavvur inşa edilmesi gereklidir.

Bugünlerde arşivde *Diyanet İslam Ansiklopedisi* için *-Nazır-* madde-sini yazdım. Birikmiş belgelerim de vardı ama yetmedi. Arşive gittim ve topu topu iki sayfalık bir şey için üç ay uğraştım. Birçok deftere baktım. Birkaç şey var üzerinde çalıştığım. Kırk yıldır çalışıyorum, hiç görmediğim çok şey var, ama her seferinde yeni bir şey öğreniyorum. Yahu bu da mı vardı demediğim gün olmuyor.